

PETER SCHMIDT

Dimman skingras kring domkyrkofalken

FOTO: ANDREW FRIBERG

Pilgrimsfalkens historia i Sverige under 1900-talet är påtagligt sorgkantad, men avslutningen av detta sekel, liksom inledningen på 2000-talet, har varit desto ljusare. Sedan säsongen 2008/09 har en ensam pilgrimsfalk övervintrat varje år i Uppsala till mycket glädje för stadens natur- och fågelintresserade invånare. Redan första året noterades att fågeln var ringmärkt, men först under 2014 kunde ringarna ses och dokumenteras så pass bra att vi nu, efter ganska många om och men, lyckats spåra falkens ursprung.

Efter att pilgrimsfalkarna under förra seklets första hälft stadigt hade decimerats av jakt, drabbades arten ytterligare av pesticidförgiftning och var nästan försvunnen som svensk häckfågel vid mitten av 1970-talet. Det svenska Falkprojektet startades av Naturskyddsföreningen 1972 och efter att ha varit nere och vänt på ett 15-tal par totalt i landet, började den svenska populationen av pilgrimsfalk att återhämta sig under 1980-talet. På Nordens Ark i Bohuslän finns idag den avelsverksamhet som genom åren har producerat hundratals falkungar, vilka sedan 1982 har satts ut på lämpliga platser runt om i landet. En del ungar har "fosterhemsplacerats" hos vilda falkpar, men speciellt under projektets tidiga period, så fick många sättas ut efter så kallad hacking, vilket innebär att ungarna placeras i en nätförsedd låda i en klippbrant och utfodras under ungefär en vecka innan de är flygfärdiga. Arbetet har varit mycket framgångsrikt och bedömningen är att den svenska stammen nu har förutsättningar att tillväxa utan hjälp från människan. Den totala populationen i Sverige uppskattades år 2010 till minst 275 par och har vuxit ytterligare de senaste åren.

FORTFARANDE KAN MAN DOCK tala om två delpopulationer i Sverige – en i sydvästra Sverige och en i övre Norrland. Spridningen från dessa två kärnområden till andra delar av landet går långsamt, och därför är projektet idag inriktat på att bygga upp en ny mellansvensk population, som skulle minska den geografiska luckan och underlätta spridningen mellan de två subpopulationerna. Det finns numera ett drygt 20-tal etablerade par i flera mellansvenska landskap med tyngdpunkt i Dalarna, där ungfågelutsättningar gjorts sedan 1994. Även i Närke och Västmanland har falkar placerats ut de senaste åren. Givet framgångarna även i Mellansverige är avelsprojektet på Nordens Ark nu under avveckling i takt med att den vilda falkpopulationen kommer att kunna utvecklas helt på egen hand.

UPPLAND TROS HA HYST 50–100 häckande par

i slutet av 1800-talet, och Mälardalen hade vid denna tid förmodligen en av landets tätaste förekomster. Pilgrimsfalk häckade nära Uppsala i Lunsen och i Nåsten så sent som under 1940-talet. Trots de en gång till synes goda förutsättningarna har arten ändå inte återvänt som häckfågel till landskapet. Detta beror kanske på den begränsade förekomsten av lämpliga klippbranter, gärna mot öppet vatten, som är den överlägset mest föredragna häckbiotopen bland dagens falkar i södra Sverige. Utöver de fåglar som häckade på kala skär längs kusten eller vid klippstup runt Mälaren, utgjordes en mycket stor andel av de pilgrimsfalkar som tidigare fanns i Uppland av en trädhäckande population, som utnyttjade gamla rovfågelsbon. Som exempel skedde den sista kända framgångsrika häckningen i Uppland i ett fiskgusebo nära sjön Velängen 1968. I Tyskland har man efter utsättningar lyckats återskapa en mindre trädhäckande population och ett liknande projekt finns i Polen. I brist på passande klippbranter i stora delar av landskapet kanske det rent av skulle krävas något liknande för att få tillbaka pilgrimsfalken på bred front även i Uppland?

PILGRIMSFALKEN ÄR EN FLYTTFÅGEL som med få undantag lämnar landet under den mörka tiden på året. Man behöver gå tillbaka ända till förra sekelskiftet för att hitta de senaste exemplen på övervintrande pilgrimsfalkar i Uppsala, och det var därför att betrakta som en smärre sensation när domkyrkofalken dök upp för knappt sex år sedan. Den fanns sannolikt i närheten av Uppsala redan på hösten 2008, samma år som den kläcktes, men det var först på nyåret 2009 som regelbundna observationer i stadens södra utkanter började göras. Fågeln var då fortfarande i ungfågel-dräkt. Redan under falkens första övervintring i Uppsala, så konstaterades att fågeln på båda tarserna hade ringar, som tycktes vara blå eller möjligen gröna.

MÄRKNINGEN AV PILGRIMSFALKAR i Sverige utförs på både utsatta avlade djur och på fåglar kläckta naturligt på kända lokaler och innebär att ungen får en hög färgring med

två vita bokstäver över varandra (upprepat på tre ställen runt ringen) på ena tarsen och en lägre metallring, vanligen också färgad, försedd med ett serienummer och text på den andra. På vilket ben man sätter respektive ring varierar, men är samma på alla ungar under ett enskilt år. 2008 sattes den höga bokstavsringen alltså genomgående på vänster tars och båda ringarna hade detta år en blå färg (med dragning åt turkos).

NINA JANELM LYCKADES i december 2009 få en skymt av den höga bokstavsringen när fågeln, som så ofta denna vinter, satt och spanade från en av de höga strålkastarna på Studenternas IP. Hon lämnade följande kommentar till sin rapport i Artportalen: "Blå ring med vita bokstäver på vänstra benet, den nedre bokstaven såg ut att vara D och den övre KAN ha varit E, men båda är mycket osäkra då ringen endast sågs någon sekund." Under efterföljande år kom man inte längre med avläsningarna, även om ringarna noterades vid flera tillfällen. Fågelns kön debatterades också, men kunde inte fastställas med säkerhet. Vissa tyckte den såg klen ut och trodde på hane, medan andra lutade åt en hona. Könen hos pilgrimsfalken skiljer sig inte nämnvärt dräktmässigt (hanarna anses ha snäppet ljusare bröst), men honorna är klart större och har bland annat kraftigare tarser. Denna storleksskillnad är påtaglig redan i tidig ålder, och därför kan de flesta dunungar som märks i boet också könsbestämmas baserat på vikten.

EFTERFÖLJANDE ÅR upprepades mönstret. Vår pilgrimsfalk dök upp i oktober och fanns kvar fram till slutet av mars, varefter den verkade lämna staden och spendera sommarhalvåret på annan ort. Till en början sågs fågeln ofta sitta och spana från kraftledningsstolpar vid Gnistarondellen eller på de höga strålkastarställningarna vid Studenternas IP. Under vintern 2011 började så falken fatta tycke för domkyrkan, och sedan dess har denna majestätiska byggnad fungerat som hemvist och utgångspunkt för de dagliga fågeljakterna under vintrarna. Tillgången på tamduvor och kajor är som bekant obegränsad i stadens

Efter att Henrik Lundström lagt upp sin bildserie från nyårsdagen 2014 i Artportalen, kunde en av bokstäverna på projektringen bekräftas (se delförstoring på nästa uppslag). FOTO: HENRIK LUNDSTRÖM

Delförstoring av Henriks bild, där nedre bokstaven D framgår.

FOTO: HENRIK LUNDSTRÖM

centrum, så en rovfågel, som inte störs alltför mycket av förbipasserande människor och den bullriga stadsmiljön, behöver aldrig vara hungrig.

DETEKTIVARBETET FÖR ATT TA REDA PÅ pilgrimsfalkens ursprung tog så plötsligt ny fart efter nyår, när Henrik Lundström lyckades ta ett par fina flyktbilder på falken under nyårsdagen 2014. På fotografierna ses de båda ringarna tydligt och bekräftade att

Pilgrimsfalken (*Falco peregrinus*) finns representerad i alla världsdelar utom på Antarktis och närmare 20 olika raser har beskrivits. Våra svenska falkar tillhör nominatrasen *peregrinus*.

FOTO: HENRIK LUNDSTRÖM

båda var blå, vilket alltså stämde bra med den märkkombination som användes 2008. Än viktigare var att det såg ut som om den nedre bokstaven på den höga vänstra ringen verkligen var ett "D". Martin Tjernberg tog under januari kontakt med Peter Lindberg vid Göteborgs universitet, som idag leder arbetet med Projekt pilgrimsfalk, för att se om det gick att identifiera fågeln med hjälp av den nya informationen. Peter L bekräftade att den nedre bokstaven borde vara ett "D" (inga "O" användes detta år). Den övre bokstaven var dock fortfarande svår att se och bland de falkar som märktes i projektet detta år fanns åtminstone sex olika potentiella alternativ, två hanar och fyra honor, som hade en kombination med ett "D" underst. Möjligen var det "XD", en hane som sattes ut vid hacking i Örebro 2008, eftersom Peter L tyckte att tar-

Delförstoring av Andrews bild där några av siffrorna på lilla blå ringen på höger tars kan urskiljas.

FOTO: ANDREW FRIBERG

sernas tjocklek indikerade hane. Men längre än så kom man inte just då.

FALKEN STANNADE SEDAN sedan vid domkyrkan tills åtminstone den 12 april. Tidigt i september i år siktades pilgrimsfalken åter vid domkyrkan och påbörjade därmed sin sjunde övervintring i lärdomsstaden. En septemberväll satt undertecknad och skummade igenom newsfeeden på Facebook, detta moderna sätt att umgås med sina vänner. En av alla bekanta på sidan är tidigare kollegan från Rudbecklaboratoriet Andrew Friberg, som förutom att vara utvandrad från Minnesota även är en flitig hobbyfotograf, som gärna använder sig av olika Uppsalamotiv. Andrew hade laddat upp ett par nya bilder från en av sina fotopromenader. Mina blickar fastnade på en gryningsbild från domkyrkan, där Andrew visade sig ha fångat falken med kameran under en av dess måltider (man anar en fjäder i mungipan). Facebook är okänt för att förstöra bildkvaliteten på allt som publiceras, och trots uppförstoring och diverse manipulering i datorn såg jag inga detaljer på ringen. Jag kontaktade Andrew för att höra om han kunde se mer på originalbilden och fick snabbt svar att "det troligen står 307, möjligen att det även är en 7:a framför". Jag visste vid tillfället egentligen inte hur mycket man hade lyckats läsa av tidigare, men var

tämligen säker på att falken ännu inte hade identifierats. Jag hade heller ingen detaljkoll på märkningssystemet med bokstäver och två olika ringar, och fick inte riktigt ihop det med att det var siffror, snarare än bokstäver, som Andrew noterat. Efter att ha tittat på bilden själv och läst på om märkningen så trillade polletten ner. Det var ju faktiskt den lilla metallringen som Andrew lyckats få en bild av. Nu borde det väl ändå finnas en brachans att komma hela vägen!? Diverse mejlväxlingar med redan nämnda Nina J, Martin T och Peter L följde, och snart stod det klart – genom uteslutningsmetoden – att det var frågan om en hona, som fått en blå stor ring med bokstäverna G över D på vänster tars och en blå liten ring med serienummer 90A75078 på höger tars. Den lite otydliga 3:an var alltså i själva verket en 5:a och 8:an till höger är helt skynd på bilden.

NÄR FÅGELN TILL SLUT var identifierad så bad vi Peter L om lite ytterligare information om Uppsalafalken. I e-brev skriver Peter följande: *"Det verkar finnas en intressant historia. GD-honan märktes som sagt den 10 juni 2008 tillsammans med två kullsyskon, även de honor med kodring GB och GC. Märkare var Lars Gezelius. Antar att jag inte avslöjar för mycket när jag nämner lokalen, Omberg i Östergötland, utan det är väl relativt spritt att det finns häckande pilgrimsfalkar där [förekomsten av häckande pilgrimsfalk på Omberg är mycket riktigt allmän kännedom, reds anm]. Falkungarna är naturligt kläckta och uppfödda i en klippbrant med härlig utsikt över Vättern. Vi har ingen tidigare rapport om GD och inte heller några återfynd eller information om de övriga två kullsyskonen. Modern till GD heter B7 och är född i fångenskap på Fågelcentralen i Göteborg 1997. Hennes mor i sin tur härstammar från ett vilt bo vid Pajala i Norrbotten och fadern har gener från Bohuslän. B7 frisläpptes efter hacking vid en lokal utanför Alingsås i juli 1997, och dök förmodligen upp på Omberg redan året efter. 1999 häckade hon för första gången och fick ut en unge. Hanen lyckades vi aldrig läsa av. Sedan dess har hon häckat fram till 2013 med totalt 22 ungar och san-*

Sedan 2011 har uppsalafalken tillbringat en stor del av sin tid på och kring domkyrkan. Ofta ses den sitta i det s k "tupptornet", beläget på kyrkans tvärskepp. FOTO: HENRIK LUNDSTRÖM

no likt med minst två olika hanar, ingen av dem avläst. Hon är projektets äldsta hona, d v s 16 år gammal 2013. Om hon kom tillbaka 2014, vet vi ännu inte i avvaktan på sammanställningen av årets rapporter." På frågan om vad vår falk kan tänkas hitta på under sommaren fick vi följande kommentar: "Vi vet inte om migrerande häckpar övervintrar tillsammans på samma ställe. Det vanligaste är nog att könen har skilda övervintringsområden och träffas igen på häcklokalen i Sverige. Däremot har vi flera observationer från bl a Holland att övervintrande svenska honor kan vara tillsammans med andra hanar som kommer från den lokala populationen. När brukar Uppsalafalken flytta på våren? Är den kvar ända in på sommaren så häckar den ju inte, normalt brukar falkarna flytta i mars-april."

MELLAN 2009–2012 finns det rapporter om pilgrimsfalken från Uppsala eller vid domkyrkan fram till den 1 april. 2013 stannade den kvar tills åtminstone den 21 april och i år är sista rapporten från den 12 april. Det finns förvisso ett flertal observationer av pilgrimsfalk från Uppsala kommun i både april och maj under perioden, varav någon handfull från Uppsala, men dessa gäller sannolikt andra, förbipasserande artfränder under det normalt förekommande vår- och försommarsträcket. Alla tidigare år har falken varit tillbaka i oktober, i år dock redan i början av september. Sammantaget finns det alltså inget som utesluter

att vår falk faktiskt lämnar staden för att häcka med en hane någon annanstans – i Sverige eller utomlands. Unga honor är generellt mer spridningsbenägna än hanar, vilket kan tala för att hon i så fall valt en häckplats utanför Östergötland. Om hon söker en häcklokal lik sin födelseplats, ett klippstup, ligger det kanske närmare till hands att hon far till en liknande biotop i Mellansverige eller västerut mot Sveriges eller Norges kusttrakter. Österut, i norra Finland, häckar pilgrimsfalkar nästan uteslutande på marken vid myrar. Samma sak gäller många häckningar i de inre delarna av Norrbotten.

GENOM RINGMÄRKNINGSFYND vet vi att nordliga pilgrimsfalkar i genomsnitt flyttar längre söderut än sina sydliga artfränder, men det blir förstås vanskligt att dra en parallell med vår falk som ju valt en för arten extremt nordlig övervintringsplats. Ja, man kan spekulera i all oändlighet. Det hade naturligtvis varit jättekul att få veta var vår falkhona håller till på sommaren, men vi är beroende av stor tur för att få denna information, med tanke på att hon antagligen häckat på samma plats (pilgrimsfalkar är normalt mycket hemortstroga när de väl etablerat sig) i åtminstone 4–5 år utan att ha rapporterats.

Referenser

Fredriksson R & Tjernberg M. 1996. Upplands fåglar. Lindberg P. 2011. *Åtgärdsprogram för pilgrimsfalk 2011–2014*. Rapport 6426 (mars 2011).